

O PRVOJ BJELOVARSKOJ BOLNICI

Sažetak

U ovom medicinsko-povijesnom radu prikazat će se okolnosti, ustroj, funkcioniranje, financiranje i rad prve bjelovarske bolnice tijekom nekoliko razdoblja 1760. – 1845., kada je izgrađena nova zgrada brigadne bolnice Varaždinske Vojne granice koja postoji i danas i koja je dio bjelovarske opće bolnice.

Prema dobivenim spoznajama otkrivenim tijekom višegodišnjih istraživanja i obranjenim u doktorskoj disertaciji, prva je bjelovarska bolnica bila vojna bolnica, pukovnijska, odnosno garnizonska, podignuta nakon osnivanja grada Bjelovara, a ne kako se dosad u literaturnim podatcima smatralo da je osnovana 1845. godine. Bolnica je bila u vlasništvu Đurđevačke pukovnije, jedne od dviju pukovnija u gradu, i do razvojačenja Vojne granice i prelaska na građansku vlast djelovala je na četiri lokacije u gradu od kojih je ostala samo potonja iz 1845. godine.

U njoj su ordinirali ranarnici-kirurzi uz pomoć bolničara, a zapovjednik bolnice bio je sanitetski kapetan – pukovnijski liječnik Đurđevačke pukovnije. Bolnica je isprva bila vojna, no kako je grad Bjelovar ubrzo postao komunitetsko središte Varaždinskoga generalata, bolnica je postala vojna i gradska, odnosno komunitetska, pa je u njezinu financiranju sudjelovala vojna i građanska vlast.

Tako su se u bolnici liječili vojnici i njihove obitelji te građani Bjelovara i okolnih satnijskih mjesta čitavoga Varaždinskoga generalata. Prema Maticama umrlih bjelovarske Župe sv. Terezije Avilske, razvidan je pomor u bolnici i uzroci smrti od prvih desetljeća 19. stoljeća. Najčešći pomor uzrokovale su tada neizlječive zarazne bolesti poput tuberkuloze te razne infekcije (upala pluća, mozga).

Prva je bolnica bila početak neprekidnog 250-godišnjeg organiziranog zdravstva u bjelovarskoj regiji sve do današnjih dana.

Ključne riječi: vojna bolnica; Bjelovar; zdravstvo; povijest.

Uvod

Osnivanje prve bjelovarske bolnice vezano je uz izgradnju i ustrojstvo grada Bjelovara kao novoga vojnoga zapovjednoga mjesta u Varaždinskome generalatu (1756. godine) prema naredbi kraljice Marije Terezije. Bolnica je građena planski, prema tadašnjem ustrojstvu ponajprije vojne zdravstvene službe, uz ostale namjenske vojne zgrade u gradu Bjelovaru. No, kako je grad naseljavan i obiteljima časnika, dočasnika i vojnika te kasnije i obrtnika, trgovaca i civila, tako se demografska slika grada iz godine u godinu mijenjala i zapravo nametnula potrebu sveobuhvatne zdravstvene skrbi s obzirom na porast populacije u gradu, prigradskim naseljima, selima gdje su bile smještene satnije te cjelokupnome Varaždinskom generalatu. Grad postaje komunitetskim, a bolnica dobiva naziv vojne i građanske bolnice koja će u suživotu vojne i civilne vlasti opstajati sve do razvojačenja Vojne granice, kad će bolnica postati javnom općom županijskom bolnicom 1871./1872. godine [1-7].

No, prva bjelovarska bolnica, prema novijim istraživanjima, od svojega prvoga spominjanja u dokumentima 1760. godine pa do useljenja u novu i danas postojeću zgradu 1845. godine, mijenjala je više puta svoje mjesto, a i nazivlje sukladno vojnim i civilnim zbivanjima te širenju grada [1]. U radu će se opisati zbivanja od osnutka, razvoja, dogradnje i preseljenja bolnice u navedenom razdoblju u skladu sa spoznajama iz dosadašnjih i novijih istraživanja.

Osnivanje prve vojne (pukovnijske) bolnice 1760. godine

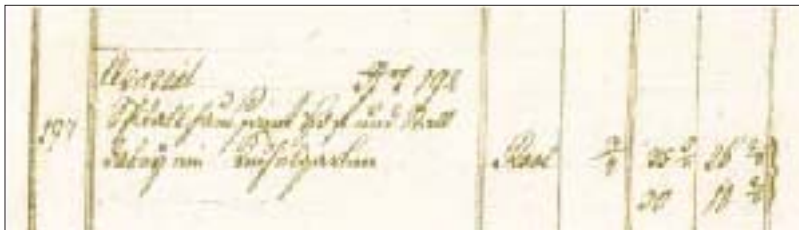
U gradu su obitavale dvije graničarske pješadijske pukovnije s brojnom vojskom, Đurđevačka i Križevačka, kojima je zapovjedno (stožerno) mjesto bio Bjelovar. Kako je broj vojnika, dočasnika i časnika rastao, uz fortifikacijske i ostale vojne zgrade nametala se potreba osnivanja vojne bolnice [2,6,7,8]. Ona je, prema dostupnim spoznajama, od 1760. godine bila uz pukovnijski stožer, u središnjemu gradu, unutar bedemima opasanoga novoga grada Belovara i bila je maloga kapaciteta prema tadašnjim postojećim pravilima uz ordinirajuće vojne liječnike koji su došli s postrojbama i pratili ih po bojištima širom Europe. No, na prvim postojećim kartama grada Belovara iz toga razdoblja nema obilježene vojne bolnice već su zgrade ucrtane kao vojne zgrade u unutrašnjemu gradu. Zsigurno je jedna od njih bila i bolnica, a prema prethodnim istraživačima, bila je uz rimokatoličku kapelicu, kako je bilo uobičajeno. Osnivač bolnice bila je Đurđevačka pukovnija na čijem je zemljištu bila sagrađena i kasnije preseljavana u nekoliko navrata, a isprva je nosila naziv *Warasdiner Militair Grenze Regiments Spital zu Belovar* [1,6,7,10].

Nakon preseljenja zapovjedništva Varaždinskoga generalata u Zagreb 1783. godine, u Bjelovaru ostaje brigadno zapovjedništvo, a bolnica tada dobiva naslov garnizonske (*Garnisons Spital zu Bellovar*) s obzirom na veliki garnizon koji je op-

Slika 1. Najstariji plan grada Bjelovara iz 1772. godine s ucrtanim vojnim zgradama u unutrašnjemu gradu (crvenom bojom) (izvor: *OstA, KA, Wien, Karten- und Plansammlung, G.I.h.* 20)

skrblivala, odnosno brigadne bolnice (*Warasdiner Militair Brigade Spittal zu Belovar*), koji će ostati sve do razvojačenja. Prema *Zemljišnoj knjizi bjelovarskoga komuniteta* od 27. travnja 1787., upisana je *Državna (erarska) bolnica* zajedno s dvorištem i stajom te povrtnjakom (za potrebe kuhinje) na čestici br. 192. (*Aerarial Spittalhaus samt Hof und Stall, dabey ein Kuchelgarten*) [1,2,9].

Slika 2. Upisana državna bolnica (izvor: *Belovarer Militair Communitat. Grundbuch pro 1787.* Državni arhiv Bjelovar A 1.1.13)

Bolnica od 1792. godine (1795.)

Tijekom ranih 90-ih godina 18. stoljeća bolnica se premješta u novoizgrađenu zgradu, također izvan gradskih bedema, gdje djeluje do polovice 19. stoljeća. Na postojećim i znanim planovima grada iz 1792., 1822. i 1828. godine bolnička je zgrada ucrtana na uglu današnje Jelačićeve ulice i Šetališta dr. Ivše Lebovića. Na prvom je planu pod br. 12. upisana kao *Militair und Burger Spittal* (Vojna i gradska bolnica), a na planu grada iz 1828. obilježena je rimskim brojem XXIV. kao *Aerial Spittal* (Državna bolnica). Prema navedenim planovima, bolnica je smještena na većem pravilnom zemljištu s dvije strane omeđena ulicama s arteškim zdencom u dvorištu, a kasnije se dograđuje još jedan krak uza zgradu te dvorišne prostorije, koje su vjerojatno bile mrtvačnica i skladište prema tadašnjim planovima izgradnje bolnice. Tu će bolnica djelovati sve do polovice 19. stoljeća [1,2,11,12].

Slika 3. Isječci iz plana Bjelovara iz 1828. godine s ucrtanom bolnicom pod br. XXIV. *Aerial Spittal* (izvor: Gradski muzej Bjelovar)

Slika 4. Naziv bjelovarske bolnice iz 1820. godine (izvor: HDA D-1696. *Grenz Infanterie Regiment No. 6. Verwaltung 1811. – 1820.*)

Bolnica od 1845. godine

Zbog loših uvjeta u staroj bolnici, 1836./1837. godine građani Bjelovara inicirali su izgradnju nove bjelovarske bolnice, pa je ratnom vijeću upućena zamolba za financiranje izgradnje nove vojne bolnice u Bjelovaru uz osigurani dio sredstava iz gradskoga Magistrata. Tako je i 18. travnja 1836. održana kazališna predstava *Die Ahnfrau* Franza Grillparzera koju je odigrala skupina *Dilletanten Gessellschaft*, a prihod predstave bio je prilog za izgradnju nove bjelovarske bolnice. Tek tri godine kasnije dopisom Ratnoga vijeća iz Beča 17. kolovoza 1840.

odobrava se gradnja nove Brigadne vojne bolnice, a gradnja je počela 1843./1844. godine na zemljištu Đurđevačke pukovnije gdje su bili vrtovi bjelovarskih časnika. Bolnička zgrada podignuta je 1845. godine. Bolnica je nosila naslov *Landes Spital der k. und k. Warasdiner Militaer Grenze*, nazivana je i Brigadnom bolnicom (*Brigade Spital*), a prvi spomenuti naslov stoji i danas na zgradi bolnice [1,13,16].

Slika 5. Plan Bjelovara iz 1853. godine s ucrtanom zgradom nove Brigadne bolnice (*Brigade Spital*) (izvor: *Povijest Bjelovara – naseljavanje, vojna uprava, slobodni grad*, 2013.)

Slika 6. Ploča s nazivom iz 1845. godine koji stoji i danas na zgradi bolnice

Bolničko osoblje

Prema istraživanjima, u razdoblju 1756. – 1871. godine u obje bjelovarske pukovnije i husarskoj postrojbi radilo je 267 kirurga i liječnika Đurđevačke pukovnije, 253 kirurga i liječnika Križevačke pukovnije, 15 husarskih kirurga i liječnika te jedan liječnik i primarijus 48. pukovnije, što je ukupno 536 nižih, viših i pukovnijskih kirurga, odnosno liječnika i liječničkih pomoćnika, a to je vrlo impresivan broj. Nekoliko stotina izučениh kirurga i liječnika prošlo je u oko 120 godina kroz vojne postrojbe Varaždinskoga generalata i bjelovarsku bolnicu. U bolnici su radili do ukidanja bolnice Križevačke pukovnije u Ivanić Gradu samo kirurzi i liječnici Đurđevačke pukovnije, a potom i Križevačke. Bolnicom je rukovodio pukovnijski liječnik, počinu kapetan ili više, isključivo Đurđevačke pukovnije; ekonomijom bolnice i organizacijom rada upravljao je upravitelj; niži liječnici ili kirurzi bili su bolnički liječnici, a njegu bolesnika i podvorbu obavljali su vojni bolničari. Vojni ljekarnici vodili su ljekarnički depo u bolnici. Pukovnijski liječnici imali su svoje stanove u bjelovarskoj gradskoj jezgri, a kao i kirurzi, imali su vrtove u sjeveroistočnom dijelu grada. Ponaјvećma su svi (vojno)zdravstveni radnici bili pripadnici Đurđevačke pukovnije, a nakon ukidanja vojne bolnice u Ivaniću, pridružuju im se i liječnici, kirurzi i bolničari Križevačke pukovnije. U bolnicu su po potrebi dolazile pukovnijske ili gradske primalje na patološke porođaje i dužebrižnik, bjelovarski župnik ili drugi svećenici različitih provenijencija [1-5]. Dakle, sve do ukidanja Vojne granice zdravstveno osoblje vojne (i građanske) bjelovarske bolnice bilo je s vojno, odnosno sanitetsko, od kada će se zapošljavati civilni pomoćnici, odnosno bolničari i bolničarke, nazivani i poslužitelj/ce, sve do dolaska školovanih bolničarki časnih sestara milosrdnica na službu u bjelovarsku, tada opću županijsku bolnicu, 1884. godine.

Bolnički pobol i pomor

U ispitivanom razdoblju 1782. – 1846. godine u bolnici je umrlo 786 bolesnika, što je iznosilo 7,48% ukupnog broja umrlih upisanih u matice umrlih bjelovarske Župe sv. Terezije Avilske. U drugom ispitivanom razdoblju, 1847. – 1857. godine, kad se bolnica preseljavala u drugu zgradu i kad je manjim dijelom radila još i u staroj zgradi, bolnički je pomor, prema maticama umrlih, iznosio 22,8%, što znači da je u bolnici umrlo 456 bolesnika, dok je u vremenu 1858. – 1874. godine u bolnici umrlo 638 bolesnika, što je iznosilo 20,8% ukupnoga pomora upisanih u spomenute matice umrlih. Ukupni bolnički pomor u razdoblju 1782. – 1874. godine stoga iznosi 12,08%, što je 1.880 umrlih u bolnici na 15.560 umrlih stanovnika zapisanih u matice umrlih bjelovarske Župe sv. Terezije Avilske.

U bjelovarsku bolnicu zaprimani su na liječenje časnici, dočasnici, vojnici i njihove obitelji, pripadnici drugih vojnih postrojbi, roditelje i babinjače, novorođenčad,

dojenčad, djeca, adolescenti, javne osobe, siromasi, putnici, staležnici i njihove obitelji, Bjelovarčani i žitelji okolnih mjesta i sela, pa i drugih župa, te vojni i civilni obrtnici, što je razvidno iz obrađenih matica umrlih bjelovarske rimokatoličke Župe sv. Terezije Avilske.

Najčešći uzroci smrti bila su razna upalna stanja s vrućicom i komplikacije poput groznice, angine, upale pluća i crijeva te zaraznih bolesti poput šarlaha, tifusa, tuberkuloze, dizenterije i boginja, potom skorbuta (*scorbutus*), te druge tada neizlječive i teške bolesti poput žutice, „vodene bolesti“, raka, astme, koje su tako kvalificirane kao uzroci smrti (*causa mortis*) [1,3-5,15-18].

Rasprava i zaključak

U Bjelovaru do osnivanja grada 1756. godine nije postojala organizirana zdravstvena skrb s obzirom na veličinu mjestašca, zapravo taborišta, a i okolna su sela bila zasigurno bez učene zdravstvene skrbi. Kao i ostale tadašnje vojne bolnice Habsburške Monarhije, i bjelovarska se vojna (i građanska) bolnica od početka svojega postojanja, 1760. godine, financirala iz vojnih sredstava na temelju odluka Generalkomande, iz vlastitih namjenskih sredstava na temelju tzv. bolničke instrukcije (*Bellovarer Spittals Instruction*), zatim iz vojnoga fonda na temelju odluka Ratnoga vijeća u Beču, donacijama pojedinaca te sredstvima Gradskoga magistrata iz zasebne bolničke blagajne [1,11,12,14-16].

Prema cjelovitom ustrojstvu sanitetske (vojno-zdravstvene) i civilne (posebice magistratske) službe austrijskoga carstva, u bjelovarskoj bolnici radili su sljedeći profili zdravstvenih djelatnika: zapovjednik bolnice (*Spitalscommandant*), koji je bio po činu sanitetski kapetan ili više, inače pukovnijski kirurg (*Regimentschirurgus*), a kasnije i liječnik (*Regimentsarzt*). Bolnički liječnici bili su niži ili viši kirurzi (*Unter/Oberchirurgus*), od kojih su, prema popisima zdravstvenoga osoblja, neki proveli cijeli staž u bolnici, dok su drugi bivali raspoređeni po postrojbama pukovnija prateći ih kao ratni kirurzi na bojištima. Njima su pomagali praktikanti kirurgije, liječnički pomoćnici (*Feldärztliche gehilfer*) i bolničari (*Sanitätssoldaten*), kako u ratnim bolnicama na bojišnicama, tako i u pozadinskim glavnim bolnicama, poput bjelovarske. Ekonomijom, organizacijom rada bolnice, nabavom hrane i potrošnoga materijala upravljali su bolnički upravitelji, opskrbnici (*Spitalsführer, Fourier*). Oni su najčešće bili austrijskog, ugarskog, češkog, slovačkog, njemačkog ili, rjeđe, hrvatskoga podrijetla. Neki, čije se sudbine mogu iščitavati iz dostupne građe, ostali su za stalno raditi i živjeti u Bjelovaru, a svojim su djelovanjem obilježili razvoj zdravstva grada Bjelovara i okolice, što je do sada bilo ponajvećma nepoznato [19].

Među zaprیمانima na liječenje u bolnicu najzastupljeniji su bili stanovnici čitavoga područja Varaždinskoga generalata iz mjesta koja su pripadala privremenim

kantonima, a potom distriktima Đurđevačke i Križevačke pukovnije. Ona nije bila ratna u užem smislu već pozadinska, glavna i stacionarna, vojno-građanska, no ipak ne tako daleko od bojišnice i sanitarnoga koridora na austrijsko-osmanskoj granici. Bjelovarska je vojna i civilna, odnosno državna bolnica stoga bila regionalna, jedina i vrlo važna zdravstvena ustanova za veliki broj stanovnika Varaždinskoga generalata i okolice, o čemu ima malo spomena u postojećoj povijesnomedicinskoj građi.

Literatura

- [1] Habek D. *Prva vojna i građanska bolnica u Bjelovaru i njena uloga u organizaciji zdravstvene skrbi Varaždinskog generalata*. Filozofski fakultet, Zagreb, 2011.
- [2] *Index librorum K. und K. Warasdiner St. Georgen Grenz Regiment No. 6. 1812*. Državni arhiv Bjelovar, 99 A.3.1.1.1. – A 3.1.1.9.
- [3] *Muster-liste, Revisions liste, Transferierungsliste und Standes-tabellen von Truppenkörpern der Militärgrenze. Grenz Infanterie Creutzer Regiment No 5*. Hrvatski državni arhiv, Zagreb, D-1430-1468.
- [4] *Muster-liste, Revisions liste, Transferierungsliste und Standes-tabellen von Truppenkörpern der Militärgrenze. Grenz Infanterie St. Georgen Regiment No 6*. Österreichische Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien, Film No. 27., 122., 161.
- [5] *Muster-liste, Revisions liste, Transferierungsliste und Standes-tabellen von Truppenkörpern der Militärgrenze. Grenz Infanterie St. Georgen Regiment*. Hrvatski državni arhiv, Zagreb, D-1468-1503.
- [6] Buturac J. *Povijest rimokatoličke župe Bjelovar*. Rimokatolički župni ured Bjelovar. Tisak: Slavonska Požega, 1970; 3-67.
- [7] Horvat R. *Kako je nastao Bjelovar*. *Nezavisna Hrvatska*, 1944; 188.
- [8] Künzl R. *Povijest graničarskih pješačkih pukovnija: Križevačke br. 5 i Đurđevačke br. 6*. Objavljeno. U: Pleskalt Ž. *Državni Arhiv u Bjelovaru*, Bjelovar, 2008; 11-15.
- [9] *Bellovarer Militair Communitat. Grundbuch pro 1787*. Državni arhiv, Bjelovar, A 1.1.13.
- [10] OstA, KA, Wien, Karten- und Plansammlung, G.I.h. 20.
- [11] *Grenz Infanterie Regiment No. 5. Verwaltung*. Hrvatski državni arhiv, Zagreb, D-1690-1696.
- [12] *Grenz Infanterie Regiment No. 6. Verwaltung*. Hrvatski državni arhiv, Zagreb, D-1696-1702.
- [13] Berghofer M. *Povijest zdravstvene službe u Bjelovaru. Zbornik stručnih radova Medicinskog centra „Dr Emilija Holik“ u Bjelovaru*. Povodom 125-godišnjice postojanja bolnice. Medicinski Centar Bjelovar, 1970; 7-69.
- [14] Habek D. *Kirurzi-ranarnici u Bjelovaru i bjelovarskom zavičaju u XVIII-XIX. stoljeću*. *Liječ Vjesn* 2008; 130: 311-317.

- [15] *Muster-liste, Revisions liste, Transferierungsliste und Standes-tabellen von Truppenkörpern der Militärgrenze. Grenz Infanterie St. Georgen Regiment.* Hrvatski državni arhiv, Zagreb, S. 0444., kut. 1-40.; 1820. – 1860.
- [16] *Muster-liste, Revisions liste, Transferierungsliste und Standes-tabellen von Truppenkörpern der Militärgrenze. Grenz Infanterie Kreuzer Regiment.* Hrvatski državni arhiv Zagreb S. 0443., kut. 1-40.; 1820. – 1860.
- [17] *Matricula baptisatorum Parochiae Bellovarinensis Sct. Theresia Avilla.* Hrvatski državni arhiv, Zagreb, M-19, M-20, M-21.
- [18] *Matricula defunctorum Parochiae Bellovarinensis Sct. Theresia Avilla.* Hrvatski državni arhiv, Zagreb, M-19, M-20, M-21, M-22.
- [19] Habek, D. (2015.). *Iz povijesti zdravstva Bjelovara.* Zagreb – Bjelovar: Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

On the First Hospital in Bjelovar

Summary

This paper on medical history will present the circumstances, organisation, functioning, financing and operation of the first hospital in Bjelovar during several periods between 1760 and 1845, when the new building of the brigade hospital of the Varaždin Military Border was opened; it has remained a part of the Bjelovar General Hospital ever since.

According to the results of yearlong research included in a defended doctoral dissertation, the first hospital in Bjelovar was a military (regimental or rather garrison) hospital, opened when the city of Bjelovar was founded, and not – as claimed so far in the literature – established in 1845. The hospital had been in the possession of the Đurđevac regiment, which was one of the two regiments in the city, and had remained so until the demilitarisation of the Military Border and transfer to civil government on four locations in the city, out of which only the one opened in 1845 has survived.

Surgeons operated at the hospital with the assistance of medical orderlies, while the hospital commander was the medical captain-regimental physician of the Đurđevac regiment. The hospital was at first military; as the city of Bjelovar subsequently became the community centre of the Varaždin Generalate, the hospital changed to both military and civil, or rather became community-owned. Thus, both military and civil authorities financed the hospital together.

Hence, soldiers and their families, as well as citizens of Bjelovar and the surrounding company settlements from across the entire Varaždin Generalate were treated at the hospital. According to the Register of Deaths of the Bjelovar parish of St. Teresa of Avila, massive dying at the hospital and the causes of death as of the first decades of the 19th century became evident. In most cases, infectious diseases, such as tuberculosis and diverse infections (pneumonia, meningitis), which were incurable then, caused massive dying.

The first hospital marked the beginning of the continuous 250-year-long organised health care in the Bjelovar region, which has lasted until the present date.

Keywords: military hospital; Bjelovar; health care; history

Prof. dr. sc. Dubravko Habek, dr. med., znanstveni savjetnik
Hrvatsko katoličko Sveučilište u Zagrebu, Ilica 242
Klinika za ginekologiju i porodništvo Kliničke bolnice *Sveti Duh*,
Sveti Duh 64, HR - 10000 Zagreb
dubravko.habek@os.t-com.hr